

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN - TÜRKİYƏ KOMMERSİYA BANKLARININ İNKİŞAFININ MÜQAYİSƏLİ TƏDQIQI

Ixtisas: 5310.01 – Dünya iqtisadiyyatı

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

İddiaçı: **Ayxan Nizami oğlu Ayvazlı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2022

Dissertasiya işi Akad. Z. M. Bünyadov adına “Şərqsünaslıq İnstitutu” nun Şərq – Qərb şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

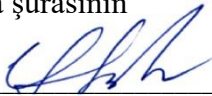
Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, dosent
Dünyamalı Əmir oğlu Vəliyev

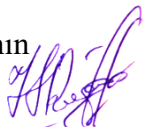
Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Hacığa Baxış oğlu Rüstəmov

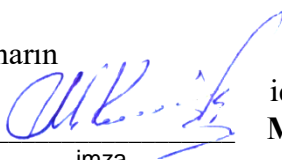
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Gülnar Xanlar qızı Səmədova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
Cabir Cəbrayıl oğlu Mirzai

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Kommissiyasının, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:
imza **Əməkdar elm xadimi**
iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Yadulla Həmdulla oğlu Həsənlı

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:
imza **iqtisad elmləri namizədi**
Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov

Elmi seminarın
sədri:
imza **iqtisad elmləri doktoru, dosent**
Müşfiq Yelmar oğlu Quliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI:

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi:

Azərbaycan ilə müqayisədə müstəqil demokratik quruluş yaradan ölkə, ilk öncə Türkiyə olub. Bu xüsüs Türkiyədə gedən iqtisadi siyasi proseslərin inkişafına təkan verib. Həmçinin qədim və böyük iz qoymuş tarixə malik olması, hər iki qitədə yerləşərək Avropa təcrübəsinin daha çox təzahürü ilə əlaqədardır. Məhz bu baxımdan Türkiyədə Bank sektoru Azərbaycana nisbətən daha sürətlə və innovativ inkişaf edir.

Türkiyə ilə Azərbaycan tarixi, qonşu dövlətçilik siyasəti, dini, dili, maraq birliyi iqtisadi əlaqələrin ildən ilə genişlənməsinə şərait yaradıb. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cumhuriyyəti arasında olan xarici ticarət əlaqələri 1992-ci ilin göstəriciləri əvvəlki dövrlər üzrə müqayisə etsək, bu göstərici 13 % artıb. 1995-ci ildə 16%, 2000-ci ildə 19%, 2005-ci ildə 21%, 2015-ci ildə 27% artıb. 2022-ci ilin 1-ci rübü üzrə olan statistik məlumatlara əsasən bu göstərici 31%-dən çoxluq təşkil edib. [Mənbə: AZPROMONUN rəhbəri Yusif Abdullayevin Trend News Agency ictimai informasiya təşkilatına verdiyi press konfrans təqdimatı]. Hər iki dövlət arasında iqtisadi münasibətlərin inkişafı, xüsusi ilə son dövrlərdə daha da artması aydın görünür. Nəzərə alsaq ki, çağdaş dövrümüzdə bu əlaqələrin hesablaşma formalarının əsas hissəsi banklar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cumhuriyyəti arasında bank sisteminin oxşar və fərqli cəhətləri təhlil edilmişdir. Bu sahədə olan problemlərin müəyyən edilməsi və aşkarlanması, iqtisadi inkişafın daha da gücləndirilməsi baxımından vacibdir.

Digər tərəfdən maliyyə sektorunda dayanıqlığın təmin edilməsinin əsas istiqamətlərindən biri bank sektorudur. Bank sektorunda domino effekti böyük həssaslığa malik olduğundan hər bir dövlət çalışır ki, maliyyə-bank sistemində sabitliyə nail olsun. Bu baxımdan maliyyə bazarlarının əsas problemlərindən biri bank fəaliyyətinin problemlərinin öyrənilməsi və çıxış yollarının müəyyən edilməsidir. Bu sahədə innovativ olan rəqəmsal bankların və dünya

təcrübəsinin yerli banklar üzrə praktiki tətbiqi mütləqdir. Kommersiya banklarının xidmət və satış sahələrində göstərilən əməliyyatların inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi daima aktual xarakter daşıyır.

Türkiyə Azərbaycan münasibətlərinin günü-gündən güclənməsi bank sektorunda olan əməliyyat dövryyəsinədə öz müsbət təsirini göstərir. Qarşılıqlı əməkdaşlıq həm bankların xidmət həm də yeni məhsullar təklif etməsinə şərait yaradır.

Dissertasiya işində Azərbaycan və Türkiyədə fəaliyyət göstərən banklar müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, oxşarlıqlar və fərqli cəhətlər aşkara çıxarılmışdır. Bank işinin müasir problemləri E.Dolan, J.Matuk, E.Rid, E.Rode, P.Poyz, M. Fridmen və s.alimlərin əsərlərində diqqətlə araşdırılmışdır. Bankların xüsusiyyətlərinin səciyyələndirilməsi və araşdırılması üzrə Azərbaycanlı alim və professorların: Abbasov Ə., Məmmədov Z., Rzayev R., Qənbərov F., Şəmsəliyeva Ş., Bank işi və rəqəmsal bankçılıq üzrə araşdırmaları: Abdullayev Ş., Azərbaycanda bank sistemi və bank resurslarının idarə olunması: Bağirov M.M., Banklar və bank əməliyyatları üzrə yeniliklərdə böyük töhvələri olmuşdur. Azərbaycan iqtisadçı mütəfəkkir və alimləri: Z.Ə.Səmədzadə, Ə.B.Sarıyev, İ.H.Aliyev, D.Ə.Vəliyev, G.Ə.Gənciyev, M.G.Gülaliyev. T.N.Əliyev, Ş.H.Hacıyev, B.C.Əhmədova, Y.H.Həsənli, R.R.Quliyev, F.Ə.Qəmbərov, A.A.Eyvazov, A.İ.Kərimli, S.V.Fərzəliyeva, S.Abbasova, Ə.Rüstəmbəyov, H.B.Rüstəmbəyov. İ.Kərimli, R.Quliyev, İ.H. Yüzbaşıyev, N.M.İmanov, R.T.Həsənov, M.X.Həsənli, Ə.Q.Əlizayev, M.X.Meybullayev və digərləri tərəfindən Azərbaycanda bank sektorunun iqtisadiyyata təsir aspektlərini araşdırmışlar.

Türk Bankçılığının Azərbaycan iqtisadiyyatına inteqrasiyasının nəticələri təhlillər edilərək, azərbaycanlı elm xadimləri böyük elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Türkiyə Cümhuriyyətində isə Unamun R. Kıyı Bankacılığı, Kibritçioğlu, A., Acar.M.U., Apak Sudi, Alaybeyoğlu Yalçın, Çankaya F., Ekren Nazım, Eryürek Şenay, Ferman Cümhur, Geylan Ramazan, Günday Lale, Hakyemez Cem, Karacan Ali İhsan, Takan Mehmet, Manisali Erol, Yıldız Ayanoğlu, Aydın Karapınar, Figen Zaif, Metin Saraçoğlu, Rıdvan Bayirli, Adem Altay, Hasan Bal,

Pekcan Erdoğan kimi iqt. elm. üzrə doktorların, mütəfəkkirlərin və bir çox iqtisadçıların araşdırmaları böyük nəaliyyətlərə yol açmışdır.

Türkiyə və Azərbaycanda kommərsiya banklarının formalaşması, fəaliyyəti və təkmilləşdirilməsi üzrə nəzəri və praktiki məsələləri Rus iqtisadçı və alimlərin tədqiqatlarında az miqdarda işıqlandırılmışdır. Bu adekvat haldır. Sovet ittifaqı dövründə ittifaqdan kənar xarici dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlər yox dərəcəsinde idi. SSRİ-dağıldıqdan sonra Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri daha da möhkəmlənmiş, yeni layihələrə uğurlu imzalar atılmışdır. Bu sahədə yazılmış əsərlərin əhəmiyyəti böyükdür, bazar münasibətləri şəraitində Türkiyə ilə Azərbaycan arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr və proseslərin inteqrasiyası mühüm rol oynayır. Lakin bir çox nəzəri və metodoloji, elmi-praktiki proseslər hələ də kompleks şəkildə tədqiq edilməyib.

Tədqiqatın obyektı və predmeti:

Tədqiqat obyektini Türkiyə və Azərbaycanda fəaliyyət göstərən maliyyə institutları üzrə kommərsiya bankları təşkil edir.

Dissertasiya işinin predmetini isə Türkiyə və Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommərsiya banklarının fəaliyyəti xüsusiyyətləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri:

Tədqiqat işinin məqsədi Türkiyə və Azərbaycanda bank xidmətləri sferasının tədqiqi prosesində kommərsiya banklarının iqtisadi potensialının araşdırılması və bu istiqamətdə iqtisadi əməkdaşlığı gücləndirmək üçün təklif və tövsiyələr hazırlamaqdır.

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmiş və məntiqi ardıcılıqla həll edilmişdir:

- Bank sisteminin inkişafı haqqında nəzəri baxışları ümumiləşdirmək və sistemləşdirmək.

- Müasir dövrdə bank sisteminin inkişafı ilə bağlı beynəlxalq təcrübəni öyrənmək.

- Türkiyə Cumhuriyyətində bank sisteminin xüsusiyyətlərinin araşdırılması.

- Bank risklərinin sistemləşdirilməsi.

- Türkiyə Cumhuriyyətində bank sisteminin idarəedilməsi xüsusiyyətlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın metodları:

Tədqiqat zamanı analitik təhlil, ümumiləşdirmə statistik təhlil, analiz və sintez, riyazi hesablama metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiə çıxarılan əsas müddəalar:

- Bank sektorunun dayanıqlığının təmin olunması sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və ümumiləşdirmələrin aparılması.

- Beynəlxalq aləmdə bank sisteminin xüsusiyyətlərini öyrənmək və bunu iki ölkə arasında bank sisteminin inkişafı ilə bağlı tətbiq etmək.

- Türkiyə bank sisteminin xüsusiyyətlərini araşdırmaq və ümumiləşdirmək.

- Türkiyə və Azərbaycan bank sistemi ilə əlaqəli aktual problemləri müəyyən etmək.

- Azərbaycan və Türkiyənin qarşılıqlı bank sisteminin inteqrasiya səviyyəsini örgənmək.

- İki ölkə arasında bank sistemini kompleks təhlil etmək və örgənmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

- Müştəri məmnunluğunun qorunması və yeni bank məhsullarının yaradılması, beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq innovativ təkmilləşmənin yollarının aşkara çıxarılması. Müəllif tərəfindən yeni növ pol köçürmə sisteminin təklif edilməsi, kredit scoringinin tətbiq edilməsi təklif edilmişdir.

- Müasir mərhələdə Türkiyə və Azərbaycanın kommertiya banklarının inkişafının müqayisəli tədqiqi, xidmət sferası üzrə iqtisadi potensialının məzmununu aşağıdakı üç əsas labüd funksiyayı yerinə yetirməklə: banklara sərbəst, dayanıqlı və səmərəli fəaliyyət imkanı verən resursların məcmusu kimi nəzərdən keçirilmişdir. Türk Cümhuriyyətində kommertiya banklarının təcrübəsinin xüsusiyyətlərinin Azərbaycan banklarına töhvəsi araşdırılmış, Türkiyə Cümhuriyyətində kommertiya banklarının fəaliyyəti üzrə müsbət təcrübədən Azərbaycanda istifadə imkanlarının müəyyənəşdirilmişdir.

- Azərbaycan Respublikasında bank qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində Türkiyə təcrübəsinin əhəmiyyəti aşkara çıxarılmışdır. Risk targetlərinin düzgün təyin edilməsi və riskə məruz dəyərin düzgün hesablanması. Risk faktorları üzrə risk işahasının

müəyyən edilməsi. Risk indikatorlarının daim nəzarət altında saxlanması üzrə hesablılıq proselərin təhlili araşdırılıb.

- Bank sahəsi üzrə xidmət funksiyalarının yenilənməsi, yeni məhsullar üzrə Bank xidmətlərinin müasir tələblərə cavab verən məhsulların yaradılması, o cümlədən tərəfindən təklif edilən yeni xidmət və nəzarət mexanizmlərinin təklifi öz əksini tapır. Türkiyə Cümhuriyyətində kommersiya banklarının fəaliyyəti xüsusiyyətlərinə uyğun rəqəmsal bankçılığın tətbiqi imkanları araşdırılmışdır.

- Müəllif tərəfindən Merton modeli üzrə Azərbaycan və Türkiyə banklarının müflis olma ehtimalı üzrə hesablamalar aparılmışdır.

- Müəllif tərəfindən Altman-Z modeli əsasında Azərbaycan və Türkiyə banklarının aktivlərinin həcminə görə reytingi müəyyən olunmuşdur.

- Azərbaycan və Türkiyə banklarında inhisarçılığın mövcud səviyyəsinin vəziyyətini qiymətləndirmək məqsədi ilə Hircman Herfindal İndeksi üzrə müəllif tərəfindən hesablamalar aparılmışdır.

- Müəllif tərəfindən banklarda diversifikasiya əmsalı hesablanmışdır. Banklar arasındakı müxbir, gündəlik (FX, Nostro, Loro, Daily, İntroday, Overnight), bir ilə qədər qısa müddətli, bir ildən üç ilə qədər dövr üzrə və üç ildən artıq dövr üzrə uzun müddətli limitlərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edən maliyyə əmsallarının nisbət və adekvatlıq təhlili, həmçinin scoringi hazırlanmışdır.

- Müəllif tərəfindən Türkiyə və Azərbaycan banklarında həssaslığın müəyyən edilməsi məqsədi ilə ümumi bank aktivləri və pasivləri üzrə həssaslıq dərəcəsi müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti:

İki ölkə arasında bank sisteminin gücləndirilməsi ilə bağlı aparılan təhlil nəticələri istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi:

Tədqiqat işi üzrə araşdırmalar 7 fərqli elmi məqalə kimi AAK da lisenziyası olan elmi jurnallarda, beynəlxalq elmi konfranslarda 7 fərqli tezislərdə dərc olunmuşdur.

Dissertasiyanın müddəaları elmi - praktik konfranslarda məruzə edilmiş, bu xüsusdan elmi jurnallarda bir çox məqalələr vermişdir:

- Azərbaycan Universitetinin /İpək yolu jurnalı/-N1. - 2017/Kommersiya banklarının idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsinin

metodoloji əsasları/A.N.Ayvazlı/-21.01 -2017;

- Odlar Yurdu Universitetinin /Elmi və pedaqoji xəbərlər jurnalı/ №46.-2017 /Müasir mərhələdə kommertiya banklarının idarədilməsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində qabaqcıl dünya dövlətlərinin təcrübəsi/A.N.Ayvazlı/-26.06. -2017;

- Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin /Elmi Xəbərləri /jurnalı İSSN2306-8426 /Kommertiya banklarının idarədilməsinin təşkilati-iqtisadi aspektləri/A.N.Ayvazlı/il 5, cild 5, iyul-sen. -2017.

- Azərbaycan Universitetinin /İpək yolu/ jurnalı №3.- 2017 /Türkiyə Cümhuriyyətində kommertiya banklarının fəaliyyət xüsusiyyətləri, /A.N.Ayvazlı/ 10.11- 2017;

- Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin /Elmi Xəbərləri/ jurnalı İSSN2306-8426 /Kommertiya banklarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi aspektində nəzəri baxışlar/A.N.Ayvazlı/- il 5, cild 5, okt-dek. -2017;

- Gənc tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı /Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Kommertiya banklarının idarədilməsi istiqamətində, informasiya texnologiyalarının rolu və innovativ əməliyyat sistemlərinin artırılması istiqamətləri/A.N.Ayvazlı/ - 27-28 Aprel - 2018;

- ADİU: /Ali təhsil sistemində islahatlar və problemləri /Ali təhsil sisteminin iqtisadiyyatı və maliyyələşdirilməsi aspektində formalaşan problemlər/A.N.Ayvazlı/ - 03 may -2018;

- Издательство Ставролит / Журнал КАНТ/- №3(32) 09, - 2019 (s.246-249), /Сравнительное исследование коммерческих банков в Турции и Азербайджана/A.Н.Айвазлы/ - 15.09 -2019;

Yuxarıda qeyd olunan elmi nəşriyyatlarda və konfranslarda məruzə edilmiş və nəticələri jurnal və elmi materiallarda nəşr olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı:

Dissertasiya işi AMEA-nın, Akad.Z.M.Bünyadov adına “Şərqsünaslıq İnstitutu” nun, Şərqs – Qərb şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi:

Tədqiqat işim giriş hissədən, üç fəsil, doqquz paraqraf, nəticə və ədəbiyyat hissədən formalaşır. Ümumilikdə 138 səhifə, 3-şəkil, 41-

cədvəl, 9-qrafik əks etdirilib, ümumi işarə sayı 246053-dür. Elmi işin yazılmasında 120-dən çox ədəbiyyat, 55 yerli, 60 türk, 10 əcnəbi ədəbiyyatdan, qanunvericilik aktları, 31 internet baza məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Giriş hissədə 12434 simvol, 1-ci fəsildə 71093 simvol, 2-ci fəsildə 67355 simvol, 3-cü fəsildə 79688 simvol, nəticə və təkiplərdə 15483 simvol təşkil edir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU:

Dissertasiyanın **girişində** mövzunun aktuallığı, tədqiqat işinin predmeti, əsas məqsəd və vəzifələri əhatə olunur, tədqiqat işinin elmi, nəzəri, metodoloji yanaşmaları, elmi yeniliyi, problemləri və həlli üzrə təhlillər, tədqiqat işinin təcrübə əhəmiyyəti şərh olunur.

Ümummili Liderimizin müəyyən etdiyi irsi, cəmiyyətin və dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası, Prezidentimiz cənab İlham Əliyev bu siyasəti uğurla davam etdirməsi, itirilmiş torpaqların geri qaytarılması, bu regionda iqtisadi sosial infrastrukturun bərpası üzrə addımların atılması bariz nümunədir. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri dövründə möhkəm strateji yol xəritəsinin hazırlanması, iqtisadiyyatın mikro və makro göstəricilərinin inkişaf planı üzrə də islahatlar aparılmasına təkan oldu.

Məhz İlham Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı beynəlxalq aləmdə tanınmış, bir çox böyük layihələrə start verilmişdir. Dünya təsərrüfatı sisteminin ölkəmizə səmərəli inteqrasiya olunmasında da böyük nəticələrə və nəaliyyətlərə nail olunmuşdur. Son zamanlarda bu proses daha da möhkəmlənmiş, Türkiyə dövləti ilə əməkdaşlıq münasibətləri iki qardaş simasına çevrilmişdir, bu birlik torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi zamanında öz sözünü deyir.

Korporativ mühitdə formalaşan ticari münasibətlər simasında birgə şirkətlərin yaradılmasına və əməkdaşlığın inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılıb.

İstanbul şəhərində Azərbaycan - Türkiyə arasında imzalanmış Birgə Bəyannamə. Hər iki dövlətin maraqlarına xidmət edir. (Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının, 2010-cu il sentyabrın 15-də).

Bu kimi münasibətlərdən formalaşan əməkdaşlığa misal olaraq: AZPROMO ilə DEİK arasında əməkdaşlığa dair Fəaliyyət Planı. Preferensial Ticarət Sazişi. AR İN yanında Antiinhisar və İBNDX ilə Türkiyə Rəqabət Qurumu arasında rəqabət siyasəti sahəsində əməkdaşlıq Protokolunu göstərmək olar.

Dissertasiyanın “Bank sektorunun inkişafının nəzəri-metodoloji əsasları” adlı birinci fəslində bank sisteminin inkişafı haqqında nəzəri baxışlar, bankların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin metodoloji əsasları, bankların inkişafı sahəsində beynəlxalq təcrübəsi tədqiq edilmişdir.

İlk bankçılıq xidmətləri yarandığı gündən, bu günümüzdə kimi bir çox nəzəri metodoloji dəyişikliklər əsasında formalaşdırmışdır. Bu sektorun daima nəzər nöqtəsində saxlanması sosial cəmiyyətin ayrılmaz ehtiyac və tələblərinin qarşılınmasında aparıcı rol oynamışdır.

Mənşəcə e.ə. 5-6 əsrlərə qədər uzanan və bir çox inkişaf və dəyişikliklərə uğrasada, indiki vaxtda ən mükəmməl forma almağa başlayan bankların, ədəbiyyatda fərqli təriflərini müşahidə edə bilərik. Ancaq bu təriflərə keçmədən əvvəl bank sözünün dilimizə haradan gəldiyi və nə anlama gəldiyini bilmək daha faydalı olardı. Bank sözü, İtalyan sözü olub, "banco" sözündən dilimizə keçmişdir. Banco sözü İtalyancadan masa, sıra ya da dəzgah mənasını verir. İtaliyada önlərinə bir masa qoyaraq pul ticarəti edən bu şəxslərə XII əsrdə "banchiero" (bankir) adı verilmişdir. Bu xüsusda “Qızıl əllər” və “Pul sərrafları” nəzəriyyəsinə misal göstərmək olar.

Dünya miqyasında ölkələr üzrə iqtisadi inkişaf yalnız iqtisadi və elmi-texniki tərəqqi ilə deyil, insanların həyat tərzini və yaşayış minimumu göstəricisi üzrə də meyar olaraq yer tutur. İqtisadi artım üçün əsas təsir edici rol dövlətin daxili və xarici siyasətində üzərinə düşür. İslahatlar tələblərə uyğun ayrılıqda hər bir təşkilatın və ümumilikdə cəmiyyətin rifahının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə vaxtılı-vaxtında aparılarsa iqtisadi artım daha da aktivləşdirilə bilər. Bank sektorları qlobal miqyasda dünyada baş verən proseslər üzrə iqtisadi böhranlara məruz qalmış, bu təsirlərin nəticəsində bir çox ağır mərhələlərdən keçmiş və öz təsir izlərini qlobal miqyasda iqtisadiyyatın bir çox sahələrində büruzə vermişdir.

Maliyyə xidmətləri sahəsində elektron informasiya texnologiyalarının inkişafı müasir dövrdə ən aktual tələblərdən hesab olunur. XX əsrin sonlarında elektron informasiya daşıyıcıları bütün iqtisadi təlimatların, qanunvericilik üzrə layihələrin və beynəlxalq görüşlərin baza rolunda əsasına çevrilmişdir. Banklar fəaliyyət çərçivəsində kredit risklərini və portfel investisiyalarını idarə edərək elektron texnologiyalarından istifadə etməklə, elektron informasiya sisteminin xüsusi ilə vacib bir əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

Müasir dövrdə kommersiya banklarının fəaliyyəti üzrə aktivliyinin genişləndirilməsi istiqamətində prioritet sahələrdən biri qeyri-ənənəvi xidmət və innovativ əməliyyatların tətbiq edilməsidir. Qeyri-ənənəvi bank əməliyyatları məfhumuna maliyyə kredit təşkilatlarının və beynəlxalq ixtisaslaşdırılmış bankların fəaliyyətlərində mövcud olan və bank fəaliyyəti üçün adi sayılan klassik əməliyyatlar hesab edilməyən sahədə göstərilən əməliyyatlar başa düşülür.

Son dövrlər üzrə müşahidə aparsaq dünya bank təcrübəsində kommersiya banklarının əldə etdikləri gəlirlər, məhz qeyri-ənənəvi, xüsusilə də underrayting, faktoring, lizing sahəsində əldə etdikləri komissiyon və vasitəçilik əməliyyatlarından yarandığını təsbit edə bilərik.

Kredit riskinin ən parlaq təzahürü defoltdur ki, bu borcalanın kredit müqaviləsi şərtlərini yerinə yetirə bilməməsi və ya istəməməsidir. Buna görə də kredit riski kateqoriyasına, ilk növbədə, qarşı tərəfin defolt elan etməsi ilə bağlı itkilər daxildir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində borcalanın kredit reytinginin aşağı düşməsi də kredit riskinə əlavə edilir. Çünki belə hal adətən öhdəliklərin bazar dəyərinin azalmasına və mənfəət itkilərinə səbəb olur.

Son 30 ildə Qərb iqtisadçıları və bankları müxtəlif növ statistik modellərdən istifadə edərək borcalanların potensial olaraq keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün müxtəlif metodlar hazırlamışlar. Burada məqsəd borcalanın obyektiv xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla vahid (standart) metodoloji yanaşma hazır-lamaq və gələcək müştərilərin etibarlı və ya etibarsız olmasını həmin meyarlar əsasında müəyyən etməkdir. Belə modellərdən biri 1970-ci illərdə banklar tərəfindən kredit təhlilində istifadə olunan Z-score modelidir. Həmin model (Z - score) aşağıdakı kimidir:

$$Z = 1.2X_1 + 1.4X_2 + 3.3X_3 + 0.64X_4 + 0.999X_5$$

Burada:

$X_1 = \text{Dövriyyə kapitalı (Working Capital) / Cəmi aktivlər (Total Assets)}$
 $X_2 = \text{Bölüşdürülməmiş mənfəət (Retained Earnings) / Cəmi aktivlər (Total Assets)}$

$X_3 = \text{Vergi və faiz xərclərindən əvvəl gəlir (Earnings Before Interests and Taxes) /}$

$\text{Cəmi aktivlər (Total Assets)}$

$X_4 = \text{Kapitalın bazar dəyəri (Market Value of Equity) / Cəmi öhdəliklər (Total Liabilities)}$

$X_5 = \text{Satışlar (Sales) / Cəmi aktivlər (Total Assets)}$

Fərqləndirmə zonaları üzrə “Safe” Zone, “Grey” Zone və “Distress” Zone kimi də yanaşmaq olar. Lakin aşağıda qeyd edilmiş cədvəldəki kimi də yanaşmaq olar:

Cədvəl 1. Fərqləndirmə zonaları

Z-kəmiyyəti	Bankın iflas ehtimalı
$Z < 1.81$	80-100%
$1.81 \leq Z < 2.77$	35-50%
$2.77 \leq Z < 2.99$	15-20%
$2.99 \leq Z$	0- a yaxındır

Cədvəl 2. Fərqləndirmə zonalarının parametrləri

Z-modelinin parametrləri üçün F -statistikası			
Parametr	Defolt olan şirkətlər üçün orta dəyər	Defolt olmayan şirkətlər üçün orta dəyər	F -statistika
Dövriyyə kapitalı/cəmi aktivlər	-6.10%	41.40%	32.6
$X_2 = \text{Bölüşdürülməmiş mənfəət / cəmi aktivlər}$	-62.60%	35.50%	58.86
$X_3 = \text{EBİT/Total Assets (Cəmi aktivlər)}$	-31.80%	15.40%	26.56
$X_4 = \text{MVE (Kapitalın Bazar dəyəri) / Cəmi öhdəliklər}$	41.10%	247,70%	33.26
$X_5 = \text{Sales(satışlar) / Cəmi aktivlər}$	1.5	1.9	2.84

[Mənbə: statistik məlumatlara əsasən müəllif araşdırması]

Faiz gəlirləri və faiz xərcləri kommersiya banklarının maliyyə

nəticələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Kommersiya banklarında faiz riski qiymətləndirilərkən ənənəvi olaraq aktiv və öhdəliklərin faiz dərəcələrinə həssaslığı qiymətləndirir. GAP-analizi faiz dərəcəsi riskini qiymətləndirmək üçün ən çox yayılmış üsul olmaqda davam edir. GAP-analizi bankın faizə həssas aktivlərin və öhdəliklərinin bölüşdürülməsinə əsaslanır.

Kəmiyyət baxımından GAP aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\text{GAP} = (\text{RSA} - \text{Risk sensitive Assets}) - (\text{RSL} - \text{Risk sensitive liabilities})$$

Cədvəl 3. Faiz uyğunsuzluğunun qiymətləndirilməsi

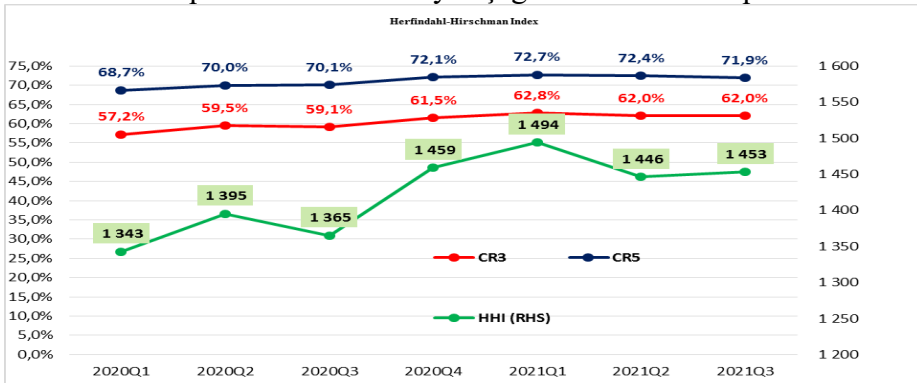
(GAP) uyğunsuzluğu	Bazar üzrə faiz dərəcələri	Xalis faiz gəliri
Müsbət (bank öhdəlikləri faiz baxımından həssadır)	Artır	Artır
Müsbət	Azalır	Azalır
Mənfi (bank öhdəlikləri baxımından faiz həssadır)	Artır	Azalır
Mənfi	Azalır	Artır

“Türkiyə banklarının müasir inkişaf xüsusiyyətləri” adlı ikinci fəsilə Türkiyədə bank fəaliyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri, Bank risklərinin indentifikasiyası üzrə RİSK xəritəsinin müəyyən edilməsi, RİSK targetləri, Risk diversifikasiyası istiqamətində elmi praktiki baxışların təhlili və araşdırmalar aparılıb. Risklərin ölçülməsi: konsentrasiya səviyyəsini müəyyən etmək üçün Hirschman-Herfindahl metodu, risklərin qiymətləndirilməsi; Risk iştahasının müəyyən edilməsi; Riskə məruz dəyərin və dözümlülüğün ölçülməsi üzrə Var RİSK modellərinin istifadə imkanları, Variance Covariance metodu, Historical simulation metodu, Monte carlo metodu, bachkəsdinq metodunun tətbiqi əhatə edilib.

RİSK targetləri, Risk diversifikasiyası istiqamətində elmi praktiki baxışların təhlili və araşdırmaları zamanı rəqabət səviyyəsini müəyyən etmək üçün Herfindahl-Hirschman İndeksindən çox istifadə olunur. Bu indeks rəqabətin həcmnin göstəricisidir. Herfindahl indeksindəki artımlar ümumiyyətlə rəqabətin azaldığını və bazar gücünün artdığını göstərir, azalma isə bunun əksini göstərir. HHI indeksi hər bir bankın ümumi bank sektorunda aktivlər üzrə payının kvadratı nəzərə alınmaqla hesablanır.

$\text{HHI} < 1,500$ Competitive marketplace (rəqabətli bazar göstəricisi)

1500 <= HHI < 2500 Moderately concentrated (Orta konsentrasiyalı)
 HHI >= 2500 Highly concentrated (Yüksək konsentrasiyalı)
 Azərbaycan aktivlərin həcminə görə 2020 ci ilin (4 rübü), 2021 ci ilin (3 rübün) nəticələrinin müqayisəsinə əsasən HHI metodundan istifadə etsək qrafik üzrə korreksiya aşağıdakı kimi olacaq:

Şəkil 1. HHI üzrə bankların aktivlərinə görə konsentrasiya təhlili
 CR3- ən böyük 3 bank ABB, PAŞA, Kapital bank üzrə göstəricilər.
 CR5- ən böyük 5 Bank ABB, PAŞA, Kapital, Xalq, Bank Respublika üzrə göstəricilər. Herfindahl-Hirschman İndeksi üzrə bazar rəqabətinin dövrlər üzrə artıma doğru Azərbaycan bankları.

[Mənbə: Azərbaycan Banklar Assosiasiyası.]

İkinci fəsilin üçüncü paragrafında Türkiyə banklarının idarə edilməsi təcrübəsi təhlil edilmişdir.

Formalaşan yeni bank xidmətləri və icra olunan əməliyyatlar ilə maliyyə bazarlarını təhlil etmək məqsədi ilə bir çox strateji işlər aparılır. Rəqabətə daxil olmaq üçün bankın yaratdığı marketing strategiyasına uyğun formalaşdırılır. Xidmətlərin qiymətləndirilməsi informasiya və material bazasına əsaslanan daxili strategiya və uzun müddətli bank siyasəti hazırlanmalıdır.

Müasir mərhələdə Türkiyədə 2016 –cı il üzrə 52 bank fəaliyyət göstərir. Bunların 3-ü Dövlət bankı, 10-nu kommersiya, 21-i xarici, 13-ü İnkişaf və investisiya bankı, 5-i Faizsiz yardım bankları təşkil edir. Maliyyə Bankçılığı sahəsində Doğan Qrupu 1991-ci ildə fəaliyyətə başlayaraq maliyyə institutu kimi öz sözünü demişdir, 1992-ci ildə artıq tam bankçılıq fəaliyyətlərinə başlayaraq Anadolu Qrupu sektorunda tam səhmlərə malik olmuşdur.

Müasir dövr üzrə Türkiyə və Azərbaycan Banklarının tədqiqi təkrar istehsal bazasının müasir tələblərə uyğun yaradılması və inkişaf etdirilməsi. Yeni xidmət sahələrinin istehlakçıların tələbinə uyğun formalaşdırılması, marketinq araşdırmaları nəticəsində online bankçılığın yeni xidmət formalarının təqdim olunması, taksit əməliyyatlarının əlverişli şərtlərlə aparılması, faiz gəlirlərindən çox qeyri-faiz gəlirlərinə üstünlük verilməsi, az riskli lakin gəlir gətirən məhsul və xidmətlərin istehsalından ötrü mövcud resurslardan səmərəli istifadə olunmasından ibarətdir.

Türkiyə Cumhuriyyətində fəaliyyət göstərən inkişaf etmiş kommersiya banklarının göstərdiyi sahə üzrə 100-ə yə yaxın xidmət növünü özündə ehtiva edir. Bunuda qeyd edək ki, Türkiyə və Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya bankları, Kredit təşkilatları, həmçinin banklar əmanətlər üzrə faiz dərəcəsini və əməliyyatlar üzrə komissiyon haqqlarının miqdarını rəqabət meyarlarına əsaslanaraq sərbəst şəkildə özləri müstəqil olaraq müəyyən edirlər. Lakin buna baxmayaraq, kommersiya banklarının əmanət əməliyyatları üzrə faiz dərəcəsinə cəlb edilən resursların öhdəlikləri üzrə müəyyən daxili və xarici amillər də təsir göstərir. Bu da müasir mərhələdə inkişaf etmiş yerli və əcnəbi kommersiya bankları arasında yaranan rəqabətin bariz nümunəsidir.

Bank sektorundakı rəqabət şərtləri, rəqabət quruluşu, dövlət banklarının sektordakı vəziyyəti, texnoloji inkişaf, iqtisadi inkişaf, pul siyasəti, maliyyə siyasəti, cəmiyyətdən gələn reaksiyalar, cəmiyyətin fikir mühakimələri və maliyyə bazarlarındakı inkişaf xarici ətraf ünsürləri arasında sayıla bilər. Balans hesabatı obyektlərin qiymətləndirməsi üçün mühasibat standartları tərəfindən təyin olunan qaydalara uyğunlaşmalıdır.

Dissertasiyanın “Türkiyə banklarının inkişafı üzrə müsbət təcrübənin Azərbaycan üçün əhəmiyyəti” adlı üçüncü fəsilə Azərbaycan və Türkiyə banklarının fəaliyyətində oxşar və fərqli cəhətləri, Azərbaycan bank sisteminin təkmilləşdirilməsində Türkiyə təcrübəsinin əhəmiyyəti, Bankların fəaliyyətində informasiya texnologiyalarının rolunun artırılması istiqamətləri tədqiq olunur.

Müasir dövrdə kommersiya banklarının fəaliyyət aktivliyinin genişləndirilməsi istiqamətində prioritet sahələrdən biri qeyri-ənənəvi xidmət və innovativ əməliyyatların tətbiq edilməsidir.

Qeyri-ənənəvi bank əməliyyatları məfhumuna maliyyə kredit təşkilatlarının və beynəlxalq ixtisaslaşdırılmış bankların fəaliyyətlərində mövcud olan və bank fəaliyyəti üçün adi sayılan klassik əməliyyatlar hesab edilməyən sahədə göstərilən əməliyyatlar nəzərdə tutulur.

Müasir mərhələdə Türkiyə və Azərbaycanda Bank xidmətləri sferasının tədqiqi prosesində kommertiya banklarının iqtisadi potensialının araşdırılması və bu istiqamətdə maliyyə göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsidir. Məqsəd maliyyə institutlarının dayanıqlığının bərpa edilməsi və bankların müasir tələblərə uyğun inkişaf etdirilməsidir. Bu isə, öz növbəsində metodiki müddəaları ümumiləşdirərək müasir mərhələdə kommertiya banklarının kreditləşdirilmə sisteminin tədqiqi, kredit siyasətinin mərkəzi həlqəsi kimi iqtisadi mahiyyətinin və məzmununun formalaşdırılması üçün böyük imkanlar yaradır. Kommertiya banklarının iqtisadi potensialının müəyyən edilməsi, onun resurslarının geniş təkrar istehsalına cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qarşıya qoyulan məqsədlərdən digəri də azad resurların cəlbə üzrə likvidliyin müəyyənləşdirilməsi, gözlənilməyən riskləri düzgün idarə etməklə onlardan istifadəninin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, bankın passivlərinin aktivlərə çevrilməsinin keyfiyyətinin artırılması, qeyri-qənaət bəxş aktivlərin profilaktikası, qeyri-standart aktivlər üzrə mümkün zərərin ödənilməsi üçün yaradılmış məqsədli ehtiyatların formalaşdırılması, insan resurslarının düzgün idarə edilməsi, əmək məhsuldarlığının və müasir tələblərə cavab verən innovativ xidmət sahəsi kimi maliyyə vəziyyətinin yüksəldilməsidir. Müəssisələrin müasir vəziyyətini araşdırmaqla mövcud çatışmazlıqları aşkara çıxarmaq, Azərbaycan-Türkiyə arasında bank sahəsində əməkdaşlığı təkmilləşdirmək və inkişaf elətdirmək üçün konkret təkliflər verməkdən ibarətdir.

Respublikamızda yeni növ bank xidmətlərinin yaradılması, daxili qanunvericilik üzrə müştəri məmnunluğunun qorunması istiqamətində təkliflərin verilməsi və yeni bank məhsullarının yaradılması, beynəlxalq təcrübədən yaralanaraq innovativ təkmilləşmənin yollarının aşkara çıxarılması təşkil edir.

Müasir mərhələdə Türkiyə və Azərbaycanın kommertiya banklarının inkişafının müqayisəli tədqiqi, xidmət sferası üzrə iqtisadi potensialının məzmununu aşağıdakı üç əsas labüd funksiyanı yerinə yetirməklə: banklara sərbəst, dayanıqlı və səmərəli fəaliyyət imkanı

verən resursların məcmusu kimi nəzərdən keçirilmişdir. Müasir mərhələdə kommersiya banklarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində qabaqcıl dünya dövlətlərinin təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları öyrənilmişdir. Türkiyə Cümhuriyyətində kommersiya banklarının fəaliyyəti xüsusiyyətlərinə uyğun elektron bankçılığın tətbiqi imkanları araşdırılmışdır.

Türkiyə Cümhuriyyətinin Mərkəzi bankı ilə kommersiya banklarının qarşılıqlı əlaqəsinin tədqiqi nəticəsində əlaqələndirmə və koordinasiyanın effektivlik praktikasından yararlanmaq yolları göstərilmişdir. Türk Cümhuriyyətində kommersiya banklarının idarə edilməsi təcrübəsinin xüsusiyyətlərinin Azərbaycan banklarına töhvəsi araşdırılmış, Türkiyə Cümhuriyyətində kommersiya banklarının idarə edilməsi sahəsində müsbət təcrübədən Azərbaycanda istifadə imkanlarının müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında bank qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində Türkiyə təcrübəsinin əhəmiyyəti aşkara çıxarılmışdır.

Dissertasiya işində Azərbaycan və Türkiyədə fəaliyyət göstərən banklar müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, oxşarlıqlar və fərqli cəhətlər aşkara çıxarılmışdır. Tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticə və təkliflərlə gələcəkdə hər iki ölkədə müasir bankçılığın inkişafı və beynəlxalq standartlara uyğun şərtlərin yaradılması əsaslandırılmışdır.

Azərbaycan Banklarının maddi və qeyri maddi aktivləri dövrlər üzrə müqayisəli təhlil edilərək, diversifikasiyası (milyon manatla) aparılıb, məlumatlar aşağıdakı cədvəldə verilib:

Cədvəl 4. Azərbaycan banklarının maddi və qeyri-maddi aktivləri

Dövr	Nağd vəsaitlər	MB müx bir qalıqlar	Nost ro qalıqlar	Depozitlər	Qiymətli kağızlar	Kreditlər	Ehtiyatlar	Əsas vəsaitlər	Qeyri-maddi aktivlər	Digər aktivlər	Cəmi aktivlər
2019	1531.5	2600.7	3266.7	5538.2	3261.3	15205.7	1449.7	987.4	167.8	1630.3	3272.8
2020	1532.2	3071.1	3493.9	4155.7	4335.0	14416.7	1136.6	741.4	146.4	1314.7	3205.3
2021	1803.2	7213.9	4605.7	1879.3	4890.1	16982.6	1145.8	774.8	154.9	1324.3	3846.2

[Mənbə: <https://www.cbar.az>].

Türkiyə Banklarının maddi və qeyri maddi aktivlərinin tərkibinə dövrlər üzrə təhlil aparılıb, nəticələrin müqayisəsi üzrə icmal

balansın diversifikasiyası (milyon YTL ilə) aşağıdakı cədvəldə verilib:

Cədvəl 5. Türkiyə banklarının maddi və qeyri-maddi aktivləri
milyon YTL ilə.

Dö vr	Nağ d vəsai tlər	MB müx bir qalı qlar	Nos tro qalı qlar	Depoz itlər (Digər bankla rda olan)	Qiy mətli kağız lar	Kredi tlər	Ehtiy atlar	Əsas vəsai tlər	Qey ri- maddi akti vlər	Dig ər akti vlər	Cəm i akti vlər
20 19	831	174 3	645	1474	385	204	1018	1785	503	127	8715
20 20	1159	215 8	803	1830	426	255	1130	2075	618	142	1059 6

Mənbə: [Türkiyə bankları üzrə statistik hesabatlar]

Banklar likvidliyi təmin etmək məqsədi ilə ən çox "depozit" və "banklar arası pul bazarı əməliyyatları" dan faydalanmaqdadır. Depozit xərci digər resurslara görə ümumiyyətlə daha yüksək olmasına baxmayaraq sağlam və asan dəyişməyən vəsait qaynağı olması səbəbi ilə banklar tərəfindən daha çox üstünlük verilən resurslardır. Depozit portfelinin çox sayda kiçik depozit sahiblərindən təmin edilir, böyük miqdarda vəsaitin birdəfəlik çıxışı riskini də azaldır.

İnternet bankçılığı texnoloji inkişaflar sayəsində bankların müştərilərinə bir şöbəyə bağlı qalmadan kompüter və internet vasitəsi ilə hesablara nəzarət, investisiya əməliyyatlarının və faktura ödəmələrini aparılması üçün təklif olunan xidmətdir. İnternet bankçılıq xidmətinin istifadəçiləri, hesablalarının olduğu bankın web saytları vasitəsilə özlərinə verilən şifrə və istifadəçi ad və ya hesabları istifadə edərək xidmətdən yararlanırlar. Sistemə daxil edildikdən sonra internet bankçılığı vasitəsilə edilə biləcək əməliyyatların siyahısı bir menyü halında çıxacaq. İstifadəçi hansı bank əməliyyatını etmək istəyirsə bu menyuları istifadə edərək istəklərini reallaşdıracaq. İnternet bankçılığın istifadəçiləri başda ödənişlər olmaqla özlərinə təqdim edilən bütün bank əməliyyatlarını bu sistem daxilində edə biləcəklər.

2000-ci ilədək Bank müxabirləşmələri yalnız Norton Comador bazası üzrərindən yığılırdısa, 2000-ci ildən etibarən müxabirləşmələr daha güclü PYTHON, Anaconda, MS-SQL, Software Foundation, C#, Java proqramlaşdırma təminatları üzrə proseslər işlənərək BÖS-də sistemlər şəklində qurulur. Son dövrlərin etibarlı və işləmə funksiyalarına görə tövsiyyə edilən bank əməliyyat sistemləri

tərəfimdən təhlil edilmişdir, bu şirkətlərə Soft Club, GNI, M-banq, Temenos program təminatları daxildir, təhlil aşağıdakı cədvəl 6 və 7 üzrə verilib:

Cədvəl 6

Soft Club, GNI, M-banq, Temenos –maliyyə göstəriciləri

2019-cu il üzrə Maliyyə göstəriciləri: ABŞ dolları ilə				
	M BANQ	GNI	Soft Club	Temenos
Dövrüyyə	5 041 099	906 766	6 431 720	971 970 000
Xalis gəlir	171 994	10 244	2 175 999	181 121 000
Cari aktivlər	414 220	14 935	3 159 072	2 322 401 000
Cəmi Aktivlər	10 425 590	21 461	5 121 081	2 322 401 000
Öhdəliklər	11 119 238	11 456	2 406 536	1 877 321 000
Şəxsi kapital	- 693 648	10 004	2 714 545	445 080 000

[Mənbə: <https://mbank.pl>; <https://soft.club.com>; <https://temenos.com>;
<https://gnisoft.az>]

Cədvəl 7

Soft Club, GNI, M-banq, Temenos –maliyyə əmsalları

Maliyyə Əmsalları - 2019				
	M BANQ	GNI	Soft Club	Temenos
Cari likvidlik	0,04	1,3	1,3	3,3
Ani likvidlik	0,04	1,3	1,3	0,85
İşlək capital	- 10 705 018	3 478	752 536	1 619 647
Maliyyə Levereg	-1603%	115%	89%	422%
Mənfəətli satış marjası	4 869 105	827 756	2 102 006	540 265
Zərərdən çıxışın Satışı nisbəti	96,6%	91,3%	32,7%	55,6%

[Mənbə: <https://mbank.pl>; <https://soft.club.com>; <https://temenos.com>;
<https://gnisoft.az>]

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işi göstərir ki, Azərbaycan Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələr sahəsində müsbət dəyişikliklər baş verib. Nəzərə alınmalıyıq ki, baş verən proseslər üzrə dünyada özünü göstərən qlobal dəyişikliklər informasiya iqtisadiyyatında əsas mexanizmlərdən biri olan maliyyə institutlarında mühüm innovativ dəyişikliklərə yol açmış, bank sektorunun sürətli inkişafına və müasir tələblərə uyğun ixtisaslaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Bazar münasibətlərinin düzgün tənzimlənməsi daim xüsusi və dövlət sektorunun nəzər nöqtəsində olub. Xüsusən qloballaşma şəraitində yaranan proseslərin araşdırılması və bank sektorunda aparılan fəaliyyətin nəticəsi olaraq meydana çıxan problemlərinin öyrənilməsi daim gündəmdədir. Müasir dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda bank fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Zəmanə bu sektorun yeni prinsiplərə cavab verən yeni şərtlərə uyğunlaşdırılması tələblərini qarşıya qoyur. Avropa və ümumiyyətlə beynəlxalq aləmdə maliyyə institutları içərisində iki dövlətin, Türkiyə və Azərbaycanın bank sektorlarının fəaliyyətinin müqayisəli araşdırılması və tədqiqi, bu sektorda effektivlik və müasirlik baxımından protsiklik davranışın inkişafı, innovativ dəyişikliklərin modernləşdirilməsi, korporativ standartların yenilənməsi, hüquq və qanunvericilik bazası üzrə təlimatların araşdırılması, prudensial idarəetmə üzrə yeni növ xidmətlərin təkmilləşdirilməsi baxımından aktualıq təşkil edir.

Tədqiqat işinin tədqiq səviyyəsi: Müasir mərhələdə Türkiyə və Azərbaycanda bankların inkişaf səviyyəsi müqayisəli tədqiq etdirilmişdir. Fikrimizcə, Türkiyə və Azərbaycan kommertiya banklarının inkişafının müqayisəli tədqiqi və çıxarılan nəticələr hər iki dövlətin ümumi maraqları və rifahına uyğun olaraq bankların dayanıqlı inkişafına istiqamət verəcəkdir. Çünki maliyyə sisteminin əsas özəyi sayılan bankların şəfəf və səmərəli fəaliyyəti ətraflı tədqiq edilmişdir. Türkiyə Cümhuriyyətində fəaliyyət göstərən kommertiya bankları 50-ə yə yaxın xidmət növünü özündə ehtiva edir. Türkiyə və Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommertiya bankları dövlətin daxili siyasətlərinə uyğun olaraq tarif və komissiya xərclərini müəyyən edirlər. Kommertiya bankları əmanətlər üzrə tələb və təklifə, habelə bazar rəqabətinə uyğun faiz dərəcələrini, xidmət və əməliyyatlara görə tutulmalı komissiyon haqlarının tarif dərəcələrini müəyyən etməkdə müstəqil qərar verirlər.

Nəticə: İqtisadiyyatda önəmli faktor sayılan informasiya resurslarının əhəmiyyəti daim prioritet məsələ sayılır. Bu sahənin öyrənilməsində və yeniliklərin tətbiqində çoxsaylı müasir tədqiqatlar aparılır. Türkiyə və Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommertiya banklarının bu sahədə gördükləri işlər, müasir tələblərə cavab verən

elmi texniki tərəqqi sahəsində tutduqları yer xüsusi qeyd olunmalıdır. Bu proseslərin müsbət nəticələri Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının işinə də geniş tətbiq olunmalıdır.

Aparılan müşahidə və təhlillər kommersiya banklarında kredit və depozit üzrə əməliyyatların günü gündən çoxalma ehtimalını göstərir. Kommersiya Bankların əmanət və depozit resurslarının güclənməsi, nəticə etibarilə kredit bazasının da həcmi artırmaq üçün münasib şərait formalaşdırır. Bank fəaliyyətində tələb olunan mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara (MBS) tam olaraq keçidi ölkə miqyasında başa çatdırılmalıdır. Daxili kommunikasiya vasitələrinin təkmiləşməsi, vahid baza şəbəkəsinin yaradılması internetin köməyi ilə bank risklərinin effektiv idarə olunmasına kömək olacaqdır. Bu həmçinin kredit risklərindən yaranan məsrəflərin xeyli azalmasına və səmərəli iş ahəngdarlığının artırılmasına dəstək olacaq.

Son təhlillər üzrə ekspertlər Türkiyədə bank sektorunun böyümə mərhələsinə istiqamətləndiyi və bu böyümənin sabit bir şəkildə davam edəcəyini düşünürlər. Kommersiya banklarında informasiya texnologiyalarının rolunun artması bank xidmətlərinin daha keyfiyyətli göstərilməsinə və müştəri məmnuniyyətinin qorunmasına xidmət edir. Yeni bank məhsullarının yaradılması bilavasitə müştərilərin xidmətlərdən yararlanmasına daha da əl çatan edir. Plastik kartlarla əvvəl yalnız ATM-lər vasitəsi ilə əməliyyat aparmaq olurdusa artıq bütün iaşə obyektlərində, restoran, mağaza, turizm sahəsinin xidmətlərinin həyata keçirilməsində posterminal və ya online alış veriş aparmaq olur. Hətta aparılan təkamülləşmə kartların touch screen vasitəsi ilə yəni müştəri plastik kartını xüsusi cihaza card reader-ə toxunduraraq sifariş etdiyi əməliyyatı iki üç saniyyə ərzində aparmış olur. Card to card xidməti vasitəsi ilə dünyanın bir ucunda olan şəxs tamamilə ondan uzaq ölkədə olan şəxsin plastik kartına 2-3 dəq ərzində pul vəsaitini köçürə bilir. Cash by code xidməti ilə müştəri respublika ərazisində yerləşdirilən bankomata yaxınlaşaraq ona göndərilən vəsaiti nağdlaşdırmaq üçün ATM -ə kodu yığmaqla pul vəsaitini əldə edir. Vətəndaşlar 24/7 xidməti göstərən Exchange Mashine vasitəsi ilə xarici valyutada olan vəsaitləri istənilən valyutaya çevirə bilirlər. [Mənbə:Azərbaycan Universitetinin /Ipək yolu jurnalı/- N3.-2017/Türkiyə

Cümhuriyyətimdə kommertiya banklarının fəaliyyət xüsusiyyətləri/ elmi məqalə səh.12-17 /-10.11. -2017, -Bakı: Ayvazlı, A. N.]

Aparılan tədqiqatlarda Türkiyə və Azərbaycan kommertiya banklarının fəaliyyətləri xüsusi olaraq təhlil olunub. Tərəfindən bank sektorunda proseslərin effektiv idarəedilməsi və xidmət səviyyəsinin inkişafı məqsədi ilə İcad olunmuş İxtiralar (İxtiranın patentləşdirilməsi üzrə Əqli Mülkiyyət agentliyinə tərəfindən 03.02.2022-ci ildə müraciət edilib).

Təkliflərim:

1) Banklarda məhsul və xidmət sefarısının genişləndirilməsi və xidmət keyfiyyətinin beynəlxalq təcrübəyə əsasən formalaşdırılması: Müştəri məmnunluğunun ilk pillədə olması, Fiziki qüsurlu Vətəndaşlara xidmətin təkmilləşdirilməsi, İnternet və online bankçılığın təkmilləşdirilməsi.

2) Bankların xidmət keyfiyyətinin Qiymətləndirilməsi prosesi vətəndaşlar və müştərilər tərəfindən aparılması.

3) Starteji siyasət hazırlanarkən kredit faiz dərəcələrinin cəmiyyətin tələblərinə uyğun azaldılması, şərtlərin asanlaşdırılması, biznes və fəaliyyət tipinin spesifikliyinə uyğun kredit siyasətinin hazırlanması.

4) Kreditlər verilərkən maliyyə analizinin düzgün aparılması məqsədi ilə tez və keyfiyyətli xidmət prosesinin hazırlanması. Scoring və elektron təhlil aparaq ən qısa dövr ərzində kreditləmə proqramının hazırlanması. Müştərilərə reytrinqlər avtomatik sistem tərəfindən tətbiq edildikdən sonra, reytingi yüksək olan müştərilərə faiz və digər bank xidmətlərində güzəştlərin verilməsi.

5) Bank əməliyyatları sisteminin təkmilləşdirilməsi, şəbəkə və brauzer tətbiqinin keyfiyyətli olması təmin olunmalıdır. Banklar innovasiyaya daha çox yatırım etməli, keyfiyyətli bank təminatı proqramı hazırlamalı. Bank əməliyyatları daha təhlükəsiz olmalı və kiber hücumlardan sistemin özünü müdafiə parametrlərinin qurulması sistemi təkmilləşdirilməlidir.

6) Kredit siyasətində şəfaflığın artırılması məqsədi ilə, ilkin müraciət zamanı dürüst təhlil (maliyyə analizi) və şərtlərin düzgün bildirilməsi vacibdir. Vətəndaşın FİFD (faktiki illik fazi dərəcəsi) - əlavə, gələcəkdə yarana biləcək xərc və kamissiyaların öncədən

bildirilməsi (konvertasiya, girovların qiymətləndirilməsi, sığorta, monitoring haqqı, köçürmə, əmək haqqı layihəsi üzrə plastik kard proqramı, sənədlərin dövlət qeydiyyatından keçirilməsi və s. kimi xidmətlərin təklif edilməsi).

7) Əmanətlər üzrə dünya təcrübəsindən faydalanmaq: faiz dərəcələrinin effektivliyi və indeksləşdirilməsi, vətəndaşlara beynəlxalq tranzaksiyalar üzrə faizlərin rahat istifadəsi, əmanət məhsulları üzrə marketing araşdırmalarında bankın mənfəəti ilə yanaşı müştərinin də mənfəətinin qorunması, vaxtından əvvəl xitam verilən əmanət müqavilələrində güzəştlərin aprılması, əmanət sahiblərinə motivasiya edici təkliflərin verilməsi.

8) Bankın əsas stimulyerici kapitalı sayılan insan resurslarının idarəedilməsi siyasətinin düzgün aparılması, 3 R prinsipindən (right person -right time - right position) əlavə motivasiya və bonus proqramlarının ədalətli qurulması. İşçilərə özünü inkişaf etdirmə proqramlarının hazırlanması, daxili və beynəlxalq traininglərdə iştirakına şərait yaratması. Team building, komanda ruhunun möhkəmlənməsi istiqamətində proqramların hazırlanması.

9) Əməliyyat risklərinin qarşısının alınması məqsədi ilə peşəkar heyət yaradılmalı, yüksək ixtisaslı əməkdaşların işə cəlb edilməsi, innovativ təhlükəsizlik prinsipləri üzrə iş bölgüsü qurulmalı. Maraqların toqquşması, vəzifə səlahiyyətlərindən sui istifadə hallarının qarşısının alınması məqsədi ilə kolleqial iclasların və hesabatlığın aparılması, daxili nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi vacibdir.

10) Tərəfimdən təklif edilən ixtiraların Bank sektorunda tətbiq edilməsi. (Alo bank distant pul köçürmə tranzaksiyası, Kreditləşmə üzrə scoring cədvəli)

Hesab edirəm ki, hazırladığım və müdafiəyə təqdim etdiyim dissertasiya işi -Azərbaycan və Türkiyədə kommertiya banklarının inkişafının müqayisəli tədqiqi və bu sahədə təkliflər verilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Dissertasiya mövzusu üzrə çap olunmuş elmi işlər:

1. Ayvazlı A.N., Azərbaycan Universitetinin "İpək yolu" jurnalı// Kommertiya banklarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinin metodoloji əsasları.// N1.2017, 21.01.2017, (s.77-82)

2. Ayvazlı A.N., Odlar Yurdu Universitetinin "Elmi və pedaqoji xəbərlər" jurnalı// Müasir mərhələdə kommertiya banklarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində qabaqcıl dünya dövlətlərinin təcrübəsi// N46.2017 , 26.06.2017, (s.162-167)
3. Ayvazlı A.N., Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "Elmi Xəbərləri" jurnalı// Kommertiya banklarının idarə edilməsinin təşkilati-iqtisadi aspektləri// İSSN2306-8426 // il 5,cild 5, iyul-sen.2017,(s.326-333)
4. Ayvazlı A.N., Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı və Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası //"Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: Hesabatlıq və şəffafliq problemləri",// - Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Bakı ş. Beynəlxalq elmi-praktik konfrans II BÖLMƏ. Hesabatlıq və şəffafliğin strateji hədəflərin reallaşmasında rolu Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: kommertiya banklarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, hesabatlıq və şəffafliq problemləri»// 21-23/09/2017, (s.376-377)
5. Ayvazlı A.N., Azərbaycan Universitetinin "İpək yolu" jurnalı // Türkiyə Cümhuriyyətində kommertiya banklarının fəaliyyət xüsusiyyətləri// N3.2017 , 10.11.2017, (s.12-17)
6. Ayvazlı A.N., Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "Elmi Xəbərləri" jurnalı// Kommertiya banklarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi aspektində nəzəri baxışlar// İSSN2306-8426// il 5,cild 5, okt-dek.2017,(s.208-215)
7. Ayvazlı A.N., Bakı Mühəndislik Universitetində Ümummillii lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı // "Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommertiya banklarının idarə edilməsi istiqamətində, informasiya texnologiyalarının rolu və innovativ əməliyyat sistemlərinin artırılması istiqamətləri"// 27-28 Aprel 2018, (s.771-773)
8. Ayvazlı A.N., KANT, 2019, 3(32)«Издательство Ставролит» //ООО «Издательство Ставролит» Адрес: 355044, Россия, Ставропольский край, Ставрополь г, Васильева ул, 23 .УДК 339, ВАК РФ 08.00.14 (ISSN 2222-243X,)– экономические науки; Дата включения издания в Перечень с 29.12.2015

Журнал «КАНТ»,// Сравнительное исследование коммерческих банков в Турции и Азербайджана// №3(32) 09, 2019 15.09.2019, (s.246-249)

9. Издательство ООО "Академия знаний" Адрес: 350018, Россия, Краснодарский край, Краснодар г, Камвольная ул, д 3.Международный журнал ЕГИ-25(3) УДК 339, ВАК РФ (ISSN 2309-4788), Международный журнал «Естественно-гуманитарные исследования» //“Scientific research on the improvement of commercial banks and application of innovations” // ЕГИ-25(3) 20.10.19, (s.8-11)
10. Ayvazlı A.N., Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin/- 10/4№li -20 may -2015-ci il tarixli qərarı ilə/ akademik Ziyad Səmədzadənin 75 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfrans/ Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: formalaşması və xüsusiyyətləri,// Maliyyə işi və bank sektorunun inkişaf perspektivləri/, -Bakı: -2019, (s. 417-423)
11. Ayvazlı A.N.,V beynəlxalq elmi konfrans // Theory and practice of science: key aspects // Dana (Rome, Italy), секция 3, Международная экономика и международные отношения // The experience of the worlds leading countries in improving the management of commercial banks at the present stage, contributions of this experience to the banking system of Azerbaijan//№ 84, 7-8 noyabr, -2021, (s.54-61)

Dissertasiyanın müdafiəsi “07” oktyabr 2022-ci il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “07” sentyabr 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 06.09.2022. Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Sifariş 11/09. Həcmi 1 ç.v. (37889işarə)
Ofset kağızı SvetoCopy. Tiraj 100.

“AA – Kompüter” Poliqrafiya istehsalat birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: (055)2012809
[Email: capevi@internet.ru](mailto:capevi@internet.ru)